FTAMP 10.77.51 https://doi.org/10.26577/JAPJ2025114214

С. Әділғазы*, Н.К. Амиров, К.Н. Айдарханова

Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: serikhan@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ ЖӨНІНДЕГІ ЗАҢНАМАСЫНА ҚҰҚЫҚТЫҚ МОНИТОРИНГ ЖҮРГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сыбайлас жемқорлық мемлекеттің және қоғамның дамуына кедергі келтіретін құқықтық мәселе болып табылады. Мемлекеттің міндеті – сыбайлас жемқорлықтың мемлекетпен қоғамның дамуына теріс әсерін азайту. Бұл мақалада Қазақстан мен шетелдердің сыбайлас жемқорлықпен күреске қатысты бірқатар мәселелер зерттеледі. Авторлар Қазақстан Республикасының және шетелдердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы қылмыстық және өзге де заңнамасын талдайды. Әр мемлекет сыбайлас жемқорлықпен күрестің өз жолын таңдайды, мұның көп бөлігі қылмыстық және әкімшілік заңнаманың даму деңгейіне, қоғамның сыбайлас жемқорлықпен күреске қаншалықты қатысатынына, құқықтық сана деңгейіне және мемлекеттік қызметшілердің өздеріне байланысты. Сыбайлас жемқорлықпен тиімді күресіп жатқан шетелдер заңнамасы мен халықаралық құқықтық актілер үлкен қызығушылық тудырады, себебі олар тәжірибе алмасуға, қазақстандық құқықтық көзқарасты қайта бағалауға, сыбайлас жемқорлықпен күреске қатысты ұғымдар мен құқықтық нормаларды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы мен басқа да заңнамалық актілеріндегі тәсілдерді жетілдіруге мүмкіндік береді.

Зерттеу нысаны – қылмыстық құқық саласындағы және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнамасы. **Зерттеу пәні:** Қазақстан қоғамын әлеуметтік экономикалық жақсарту жағдайында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнама негізінде қылмыстық құқық саласындағы қолданыстағы заңдарға доктриналық мониторингті жүзеге асыру.

Зерттеудің мақсаты. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша дамыған шетел мемлекеттерінің моделін Қазақстанның қылмыстық құқық нормаларына енгізудің әдіснамалық негіздерін белгілеу. **Жұмыстың маңыздылығы.** Қылмыстық құқық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет саласында жекелеген олқылықтардың орнын толтырудан, ҚР ҚК жетілдіру мәселелері бойынша заң шығару қызметінде қолдану мүмкіндігінен тұрады.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, қылмыстық заңнама, қылмыстық жауапкершілік, жаза.

S. Adilgazy*, N.K. Amirov, K.N. Aydarkhanova

Narxoz University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: serikhan@mail.ru

Issues of legal monitoring of anti-corruption legislation

Corruption is a problem on the way of development of the state and society. The task of the state is to reduce the negative impact of corruption on the development of the state and society. This article examines a number of issues related to combating corruption in Kazakhstan and foreign countries. The authors analyze the criminal and other legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries in the field of combating corruption. Each state chooses its own way of combating corruption, much depends on the level of development of criminal and administrative legislation, the degree of involvement of society in the fight against corruption, the level of legal awareness of society and civil servants themselves. The legislation of foreign countries that successfully counteract corruption, international legal acts in the field of combating corruption are of great interest in terms of adopting successful experience, rethinking the domestic approach in formulating the conceptual apparatus, legal norms and approaches to combating corruption in criminal law and other legislation of the Republic of Kazakhstan.

The object of the study- legislation in the field of criminal law and anti-corruption.

Subject of research. Implementation of doctrinal monitoring of current legislation in the field of criminal law using the example of legislation on combating corruption in the context of the socio-economic

© 2025 Al-Farabi Kazakh National University

Purpose of the study. The establishment of methodological foundations for the inclusion of the model of developed foreign states in the norms of criminal law of Kazakhstan on combating corruption.

The importance of work. It consists in filling certain gaps in the field of criminal law and anti-corruption activities, the possibility of applying conclusions and proposals in legislative activities on improving the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: anti-corruption, criminal law, criminal liability, punishment.

С. Адилгазы*, Н.К. Амиров, К.Н. Айдарханова

Университет Нархоз, Алматы, Казахстан
*e-mail: serikhan@mail.ru

Вопросы правового мониторинга законодательства по противодействию коррупции

Коррупция является проблемой на пути развития государства и общества. Задача государства в том, чтобы уменьшить негативное влияние коррупции на развитие государства и общества. В данной статье исследуются ряд вопросов, связанных с противодействием коррупции в Казахстане и зарубежных странах. Авторы проводят анализ уголовного и иного законодательства Республики Казахстан и зарубежных стран в области противодействия коррупции. Каждое государство выбирает собственный путь борьбы с коррупцией, очень многое зависит от уровня развития норм уголовного и административного законодательства, степени вовлеченности общества в борьбу с коррупцией, уровня правосознания общества и самих государственных служащих. Законодательство зарубежных стран, которые успешно противодействуют коррупции, международные правовые акты в области борьбы с коррупцией представляют большой интерес в плане перенятия успешного опыта, переосмысления отечественного подхода в формулировании понятийного аппарата, правовых норм и подходов по противодействию коррупции в уголовном праве и ином законодательстве РК.

Объект исследования – законодательство в области уголовного права и по противодействию коррупции. Предмет исследования. Осуществление доктринального мониторинга действующего законодательства в области уголовного права на примере законодательства по противодействию коррупции в условиях социально-экономического развития казахстанского общества.

Цель исследования. **Установление** методологических основ включения в нормы уголовного права Казахстана модели развитых иностранных государств по противодействию коррупции. Значение работы состоит в восполнении отдельных пробелов в сфере уголовного права и антикоррупционной деятельности, возможности применения выводов и предложений в законотворческой деятельности по вопросам совершенствования УК РК.

Ключевые слова: противодействие коррупции, уголовное законодательство, уголовная ответственность, наказание.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйекте «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына жолдауында (https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659) айтылған, инвестициялық ахуалды және бизнес жүргізуге қажетті ыңғайлы шарт-жағдай қалыптастыру үшін ең алдымен қазіргі таңда қолданыстағы құқықтық актілермен оның ішінде қылмыстық құқық саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі құқықтық актлер мен заңнамасының қолдану практикасының жай-күйін зерделеу арқылы оның тиімділігін бағалауда құқықтық мониторинг жүргізу маңызды болып табылады.

Мемлекет басшысының жолдауда отандық инвестициялық ахуалды жағымды ету үшін берген біраз тапсырмаларын орындауда ең бірінші сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнамасының мониторингін оның жай-күйін анықтауға және сапасын бағалауға, сондай-ақ қылмыстық қудалауға қатысты нормативтік құқықтық актілерді қабылдаудың уақтылығын, олардың орындалуына құқықтық баға беруден бастау керек.

Біріншіден, қолданыстағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнамаға құқықтық мониторингтің мақсаты тұтастай алғанда заңнаманы жетілдіру және дамыту мақсатында заң шығару қызметі мен оның түпкілікті нәтижелері арасында сапалы жаңа тұрақты ақпараттық байланысты орнату болуы тиіс. Сон-

дықтан, қылмыстық құқық саласындағы заңнамасының тиімділігі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық нормаларды жүзеге асырудың нәтижесі мен мақсаты арасындағы байланыс болған кезде нақты жоспарланған нәтижеге жетуге болады.

Екіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнамасының тимділігіне құқықтық баға беру қажет. Құқықтық ғылыми еңбектерде «тиімділік»: оңтайлылық; дұрыстық; негізділік немесе орындылық деп әртүрлі ұғымдар арқылы түсініледі. Құқық нормасына қатысты тиімділік, сайып келгенде, ең алдымен қоғамның әлеуметтік жағдайына пайдалылық пен тұрақтылығын сақтауда маңызды көрсеткіш болып табылатын тиімділікпен байланысты.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу тақырыбын әзірлеу кезінде жалпы ғылыми, логикалық-семантикалық, тарихи-құқықтық, компаративтік әдістер, сондай-ақ қоғамдық құбылыстың құқықтық құбылысқа айналу процестерін зерттеуге және бағалауға диалектикалық көзқарас қолданылды. Зерттеудің арнайы әдістерінен басқа, қылмыстық құқық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет саласында жекелеген олқылықтардың орнын толтырудан, шетелдік моделін ғылыми негіздеу және ұтымды түсіндіру мақсатында отандық құқық жүйесінің де, шетелдердің немесе халықаралық ұйымдардың құқықтық қайнар көздерінің нормалары пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі таңда халықаралық ұйымдар мен әлем елдерінде қолданыстағы жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнамасының тиімділік критерийлеріне бірыңғай көзқарас әлі анықталған жоқ, көптеген ғылыми анықтамаларда тиімділік нақты қол жеткізілген нәтиже мен оған қол жеткізу үшін тиісті шешім қабылданған мақсат арасындағы қатынас ретінде қарастырылады.

Қолданыстағы Қылмыстық кодекс Қазақстан Республикасының Конституциясына және халықаралық құқық актілердің баршаға бірдей танылған принциптері мен құқық нормаларына негізделген. Қазақстан Республикасы Конституциясының мен Қылмыстық кодекс нормалары арасында қайшылықтар болған жағдайда ҚР Конституцияның норма ережелерінің басымдылығын атап өтсек болады. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары және Конституциялық Сотының Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының құрамдас бөлігі болып табылады.

ҚР Қылмыстық кодексі қабылданғаннан бері көптеген өзгерістер мен толықтырулар жасалғаны белгілі. Бұл түсінікті, өйткені құқық – бұл динамикалық, сонымен қатар ашық жүйе, оның ішкі құрылымы мен байланыстары өзгеруі мүмкін. Қылмыстық кодекске енгізілген барлық өзгерістер мен толықтырулардың мақсаты ҚР қылмыстық заңнамасын жетілдіру болып табылатыны анық.

Қазіргі таңда жемқорлық бойынша қылмысты анықтау мен анықталған құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде күдікті және айыпталушы адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту барысында ҚР Қылмыстық кодексімен қатар қылмыстық процестік кодексі және ҚР басқа да заңдары қолданылады. Қылмыстық процестік кодексі қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру, бірінші сатыдағы сотта қылмыстық іс бойынша іс жүргізу, сот үкімдері мен қаулыларын қайта қарау және орындау мәселелерін реттейді. Сотқа дейінгі тергеу және сот тергеуі барысында Қылмыстық кодекстің нормаларымен қатар басқа да заңдар мен нормативтік құқықтық актілер қолданылады. Қылмыстық кодекстің ерекше бөлігінің баптарын ерекшеліктерін анықтауға көмектесетін ҚР басқа заңдарының нормалары да қолданылуы мүмкін. Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару саласындағы заңмен тиым салынған мүдделерге қарсы сыбайлас жемқорлықтағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде жеке тұлғаның негізгі құқықтары мен бостандықтарын бекітетін мемлекеттің Ата заңының нормалары қолданылады.

ҚР Конституциясының 33-бабы мемлекеттік қызмет институты туралы негізгі ережелерді, азаматтардың мемлекеттік қызметке қол жеткізуге тең құқығын бекітеді (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_). Ата Заңның осы ережелерін дамыту үшін «ҚР мемлекеттік қызмет туралы» ҚР заңы қабылданды (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416/z150416.htm). Бүкіл әлемде кез келген елдің мемлекеттік қызметіндегі мәселелердің бірі – жемқорлық. Қазақстанда «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының заңы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы

саясатты іске асыруға бағытталған (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410/z150410.htm).

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың құрамы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 15-тарауында «Сыбайлас жемқорлық және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар» көрсетілген (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226). Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды жүзеге асыру үшін басқа елдердің тәжірибесі мен заңнамасын, халықаралық құқық нормаларын имплементациялауды зерделеу қажет. Беделді халықаралық ұйымдар сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін халықаралық-құқықтық актілер мен ұсынымдар әзірлейді. Осы актілердің ережелерін зерделеу және Қазақстан заңнамасына енгізу қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ұғымдарды, терминдерді, тәсілдерді, санкцияларды және олардың мөлшерін біріздендіруге негізделуі тиіс. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында «Еуропалық Одақтың заңнаманы әзірлеу жөніндегі практикалық нұсқауы заңнама жобаларын әзірлеу бойынша заңнамалық терминдердің қарапайым тұжырымдамалары, күрделі ұғымдарды барынша қарапайым ұғымдарға бөлу және ауызекі тілді қолдану сияқты бірқатар стилистикалық ұсынымдар береді» делінген (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674). Халықаралық құқық нормаларын Қазақстан құқығына имплементациялау, ұлттық заңнама нормаларын біріздендіру, құқықтық реттеудегі тәсілдердің ортақтығы ұлттық заңнама нормалары мен институттарын жетілдірудегі бірқатар проблемаларды шешуге, қылмысқа, атап айтқанда, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға барынша тиімді қарсы тұруды қамтамасыз етеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті құқықтық реттеу әдістеріндегі айырмашылықтарды жою біздің елімізге сыбайлас жемқорлық деңгейі өте төмен елдермен бірдей табысқа жетуге мүмкіндік береді. Transparency International ұйымының 2023 жылғы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша сыбайлас жемқорлық деңгейі төмен елдерге Дания, Финдяндия, Жаңа Зеландия, Норвегия, Сингапур, Швеция және Швейцария кіреді. (https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2023-embargoed-until-07-01-am-cet-tuesday-30-january-2024.pdf).

Әлемде және ТМД елдері арасында Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәжірибесі көп талқыланады. Грузия Қылмыстық кодексінің 338-бабында «пара алу», «пара талап ету», «өз пайдасына немесе басқа адамдардың пайдасына осындай ұсыныстарды немесе уәделерді алу», «өз мүддесін пайдалану» немесе «өзінің лауазымдық беделін пайдалану», пара берушінің пайдасына пара алу сияқты тұжырымдарды ерекше атап өтуге болады. Грузия Қылмыстық кодексінің 338-бабына сәйкес «пара алу шенеуніктердің немесе оларға теңестірілген адамдардың ақшаны, бағалы қағаздарды, өзге де мүлікті, мүліктік пайданы немесе қандай да бір заңсыз артықшылықты тікелей немесе жанама нысанда алуы немесе талап етуі, сол сияқты осы лауазымды адамдардың немесе оларға теңестірілген адамдардың өздерінің немесе басқа адамдардың пайдасына жүзеге асыру туралы осындай ұсыныстарды немесе уәделерді алуы немесе орындаудан бас тартуы пара берушінің пайдасына қандай да болмасын әрекеттер жасауға әкеп соғады, басқа тұлғаның немесе олардың лауазымдық өкілеттіктерін осындай мақсаттарға жету үшін пайдалануы, сондай-ақ қызметтік өкілеттіктерді орындау кезінде қызметтік қорғаншылықты жүзеге асыру» деп анықтама береді (https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=262).

Грузияда мемлекеттік және саяси лауазымдарды атқаратын адамдарға сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағаны және пара алғаны үшін Қазақстанға қарағанда қатаң жазалар көзделеді. Сондай-ақ, ҚР сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасына Грузия ҚК-нің 339^1-бабының «саудаға әсері» ережесін енгізуді зерделеу қызықты. Грузия Қылмыстық кодексінің осы бабында «ақшаны, бағалы қағаздарды, басқа мүлікті, мүліктік пайданы шенеуніктің немесе шенеунікке теңестірілген адамның шешім қабылдауына заңсыз әсер ете алатын адамға бергені үшін» (https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=262) жауапкершілік туралы айтылған. ҚР ҚК-де мемлекеттік қызметшінің ықпалымен сауда жасау немесе мемлекеттік қызметшіге әсер ету туралы нормалар жоқ. Жалпы, мемлекеттік қызметкерлердің бизнеске ықпал ету проблемасы және мүдделер қақтығысы туралы ашық айту қажет. Кейбір қазақстандық ғалымдар айтуы бойынша: «мемлекеттік қызметтегі, сонымен бірге квазимемлекеттік сектордағы мүдделер қақтығысын алдын алудың негізгі принциптері, тетіктері мен субъектілері қамтылған «Мүдделер қақтығысы» туралы Заң қабылдау қажет» (Айтимов 2024: 26).

Шенеуніктер, олардың туыс-тамыры бизнеске тікелей немесе әртүрлі фирмалар арқылы

қатысуы, лоббизм, патронат – турасында өте үлкен мәселе болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстанда заңсыз шығарылған активтерді елге қайтару бойынша жұмыс жүргізілуде. Бұл активтердің көпшілігін шенеуніктер бизнес өкілдеріне заңсыз сыйақы алу нәтижесінде жинаған. Осыған байланысты Қазақстанға басқа елдердің тәжірибесін зерделеу пайдалы болады.

Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасында Грузияға сыбайлас жемқорлықпен күресуге көмектескен көптеген әртүрлі ережелер мен нюанстар бар. Грузияның 1997 жылғы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» заңының 3-бабында бірқатар негізгі терминдер мен ұғымдар берілген, олардың ішінде «мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық», «сыбайлас жемқорлық қылмысы», «мемлекеттік мекемедегі мүдделердің сәйкес келмеуі», «негізсіз мүліктің пайда болуын негіздеу» сияқты ұғымдарды бөліп көрсетуге болады. Грузияның «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» заңында екі терминге ерекше тоқталғым келеді:

- мемлекеттік мекемедегі мүдделердің сәйкес келмеуі – мемлекеттік қызметшінің мүліктік немесе өзге де жеке мүдделерін мемлекеттік мекеменің мүдделеріне қарсы қою болып табылады.
- негізсіз мүлік – лауазымды адам немесе оның жақын туыстары растайтын заңды құжатсыз алған мүлік, кірістер, акциялар (үлестер) (https://matsne.gov.ge/ru/document/view/33550?publication=84).

Қазақстан Республикасының заңнамасында да Грузия заңнамасындағы жоғарыда аталған терминдер мен ұғымдарға ұқсас кейбір терминдер мен ұғымдар бар. Атап айтқанда, 2023 жылғы 12 шілдедегі «Заңсыз алынған мүлікті мемлекет меншігіне қайтару туралы» Қазақстан Республикасының заңында «заңсыз иемденілген активтер», «пайда болуы түсініксіз активтер» сияқты ұғымдар бар (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000021). Айта кетейік, 2024 жылдың тамызында Қазақстанда алғаш рет пайда болуы түсініксіз активтерге түсініксіз байлыққа қатысты сот актісі орындалды: сотталушыдан 10 миллион доллардан астам ақша тәркіленді. (https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/neobyyasnimoe-bogatstvo-kazahstantsa-izyyali-10-millionov-545684/). Алайда, Грузия заңында қолданылатын терминдер сыбайлас жемқорлық арқылы заңсыз кірістің басқа аспектілерін көрсетеді, сыбайлас жемқорларды заңнамалық қудалауды кеңейтеді, сыбайлас жемқорларға жауапкершіліктен бас тартуға мүмкіндік бермейді. Қазақстан сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті ойдағыдай жүргізіп жатқан елдердің заңнамасынан бірқатар нормалар мен терминдерді қабылдай алар еді. Айта кету керек, заңнаманың жетілмегендігі, әкімшілік кедергілер, сыбайлас жемқорлыққа ықпал ететін нормалардың болуы ең үлкен проблемалардың бірі болып табылады. Кейбір авторлар атап өткендей «заң шығарудағы сыбайлас жемқорлық демократиялық институттардың тұтастығына нұқсан келтіретін және қоғамның үкіметке деген сеніміне нұқсан келтіретін күрделі мәселе» (Мылтыкбаев 2023: 144). Бұл қоғамның ерекше назарын талап ететін заң шығару саласындағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдерімен байланысты проблемалардың жиынтығы. Заңдар мен басқа да нормативтік актілерді әзірлеу және қабылдау саласындағы процестердің жариялылығы мен ашықтығы жағдайды өзгерте алады. Өткеннің қателіктерін қайталамау үшін саяси сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жолдарын зерттеуге назар аудару өте маңызды.

Осы жағдайда, еліміздің заңнамасында қолданылатын терминология сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық актілерде және сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық ұйымдарда қолданылатын терминологияға ұқсас болуы керектігін атап өткіміз келеді. Халықаралық қоғамдастық елден заңсыз шығарылған активтерді қайтару бойынша белсенді ынтымақтасуда. Қытай бұл мәселеде үлкен жетістікке жетті. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Sky Net арнайы науқаны әлемнің 90 елінде жасырынып жүрген мыңдаған қылмыскерлер мен жемқор шенеуніктерді ұстап, Қытайға қайтаруға мүмкіндік берді. Олардың ішінде 825 бұрынғы мемлекеттік қызметкер және ҚХР билігінің іздеудегі 100 адамы тізімінде 52 адам бар, оларға қатысты Интерполдың «қызыл хабарламасы» жарияланған. Сонымен қатар, Бейжің елден заңсыз шығарылған шамамен 1,58 млрд. долларды қайтарды. Қытай билігі Интерполға сыбайлас жемқорлыққа қатысы бар деген күдікпен іздеуде жүрген 100 жуық адамның тізімін ұсынды. Оларға байланысты Интерпол «қызыл хабарламалар» шығарды, бұл олардың тұтқындалуына ықпал етті (https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5272527). 2023 жылдың бірінші жарты жылдығында Қытай шетелге қашып кеткен 582 адамды, сондай-ақ бұл адамдар заңсыз иемденген шамамен 270 миллион долларды елге қайтарды. Қытай

билігі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте халықаралық ынтымақтастықты тереңдетуге, сондай-ақ шетелде қылмыскерлерді іздеуге қатысты қатаң ұстанымды сақтауға және заңсыз шығарылған активтерді қайтаруға күш салуға дайын екенін білдірді (https://russian.news.cn/20230721/1c043c97ecc7469aa9fe698121356cda/c.html). Зерттеушілер «Қытайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жаңа, тиімдірек деңгейге көтерілуде, бұл халықаралық ынтымақтастықтың дамуына байланысты» деп санайды (Просеков 2021: 926). Сонымен қатар, Оңтүстік Американың кейбір елдерінің, тәжірибесі де белгілі, мысалы Чили, сыбайлас жемқорларды ұрланған ақшаны елге қайтаруға мәжбүр етті. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы халықаралық конвенцияларды ратификациялау, олардың ережелерін Қазақстан заңнамасына енгізу, ашықтық, жариялылық, басқа мемлекеттермен және халықаралық ұйымдармен тығыз ынтымақтастық жағдайды өзгерту мүмкін. Мысалы, «Қытай өзінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасын кезең-кезеңімен халықаралық стандарттарға сай өзгертуде. Осы саладағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту мақсатында ҚХР-да сыбайлас жемқорлықтың барлық түрлеріне қарсы күрес бағытында қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қайта қараудың белсенді процесі жүріп жатыр» (Кулакова 2022: 40).

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен қылмыстар үшін жазаны қатаңдату қажет сияқты. Қытайдағы сот бұрынғы министрді 10 миллион доллар пара алғаны үшін өлім жазасына кескен жағдай белгілі. Сол жылдары Ресейде Мәскеу аудандарының бірінің префектісі сотталды. Ұрлықтың салыстырмалы сомасы үшін оған бес жыл шартты түрде берілді. Ресейде «сыбайлас жемқорлық» ұғымына әлдеқайда көп нәрсе кіреді, мысалы, мемлекеттік қаржыны жымқыру. Ресей Федерациясында сыбайлас жемқорлыққа бүкіл әлемде рэкет деп аталатын нәрсе жатады, мысалы бақылау-қадағалау органдары қызметкерінің ақша талап етуі. Қытайда кең таралған сыбайлас жемқорлық жоқ. Қытайдағы сыбайлас жемқорлық компаниялардың шенеуніктерге пара бергенімен, мемлекеттік тапсырыспен байланысты (https://www.svoboda.org/a/25040606.html). Қытайда өмір бойына бас бостандығынан айыру, марапаттар мен лауазымдардан айыру түріндегі өте қатаң жазалар бар. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы жариялылық қоғамның сыбайлас жемқордың туыстарына деген жеккөрушілігін тудырады. Қытай компартиясында шенеуніктерге маңызды тыйым салуды белгілейтін «8 ереже» деп аталатын құжат бар (Майоров 2021: 80).

Жемқор шенеуніктерге бұдан да қатаң жаза қолдану орынды сияқты. Қытайда жемқор шенеунік өлім жазасына кесілуі мүмкін. Екі жыл ішінде өлім жазасын өмір бойына бас бостандығынан айырумен алмастыру мәселесі шешілуде. Израильдің бесінші премьер-министрі Голда Мейр кез келген елді ұлы ету үшін жетінші ұрпаққа дейін сыбайлас жемқорлықты сатқындықпен, ал жемқор шенеуніктерді сатқындармен теңестіру керектігін айтқан(https://aif.ru/society/history/kak_golda_meir_predlagala_sdelat_lyubuyu_stranu_velikoy). Мүмкін, біз «сыбайлас жемқорлық» ұғымының анықтамасына өзгертулер енгізуіміз керек шығар. Мысалы, «Индонезияда сыбайлас жемқорлық елдің мемлекеттік қаржысы мен экономикалық әлеуетін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік мәдениеттің, моральдың, саясаттың, құқықтық жүйенің және ұлттық қауіпсіздіктің негіздерін бұзатын қылмыс ретінде жіктеледі» (Suramin 2021: 240). Бір кездері БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары Н. Пиллей сыбайлас жемқорлық қаупі туралы өте дәл айтқан: «сыбайлас жемқорлық – бұл адамның барлық құқықтарын іс жүзінде – азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени, сондай-ақ даму құқығын жүзеге асыруға үлкен кедергі» (https://news.un.org/en/story/2013/03/434162). «Адам құқықтары тұрғысынан сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарастың жаңалығы экономикалық мәселелерден әлеуметтік мәселелерге бұрылу емес, сыбайлас жемқорлықты құрбансыз қылмыс ретінде танудан бас тарту» (Петерс 2024: 561). Бүкіл халық сыбайлас жемқорлықтың құрбаны болып саналуы керек.

Кейбір авторлар «елдің тұрақты дамуына қол жеткізу үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тек қатаң заңнама және барлық мемлекеттік мекемелерде есеп беру тетіктерін жандандыру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін» деп санайды (Алмахасна 2024: 5611). Қытай мемлекет пен қоғамға үлкен зиян келтірген сыбайлас жемқорларға өлім жазасы мен өмір бойына бас бостандығынан айыруды бекер қолданбайды. Қазақстанға қарағанда Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қатаң жаза қолданатыны бекер емес. Әрине, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі басты құрал қоғамда сыбайлас жемқор-

лыққа мүлдем төзбеушілік, сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік атмосферасын құру болып табылады. Қоғамды сыбайлас жемқорлықпен күреске құқықтық сауттылық тұрғыдан дайындау мен оны кеңінен тарту ғана елдегі сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетеді. Сыбайлас жемқорлықпен күрестің тағы бір құралы – сыбайлас жемқорлық құрбандарына мемлекет тарапынан өтемақы төлеу. Мемлекеттік басқару қызметтерін тұтынушылар ретінде адамдар үшін «мемлекеттік басқаруға сену және мемлекеттік қызметкерлер келтірген залал үшін өтемақы алу маңызды» (Бенсинг 2023: 133-134). Кейбір авторлардың айтуынша шет елдер қылмыскерлердің келтірген залалын өтеу үшін арнайы қорын құрып жатыр, мысалы «Колумбия 2022 жылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы қор құру туралы заң қабылдады» (Фалькони 2023: 28). Мүмкін, Қазақстанда сыбайлас жемқорлық құрбандарына өтемақы төлеу қорын құру мәселесін қарастыруы керек. Сыбайлас жемқорлардың қолынан зардап шеккен немесе пара беруге мәжбүр болған жеке және заңды тұлғалар, кәсіпкерлер қылмыстық жауаптылықтан босатылуға, өтемақы алуға тиіс.

Мемлекеттік қызметтен кеткен шенеуніктер өздерінің қызметтік байланыстарын пайда табу үшін пайдалана алады деген қауіп бар. Норвегияда «Мемлекеттік сектордан кеткеннен кейін жұмысқа орналасуға шектеулер туралы» заң (Lov om informasjonsplikt, karantene og saksforbud for politikere, embetsmenn og statsansatte (karanteneloven) 2016 жылы күшіне енді. Бұл заң бұрынғы саясаткерге немесе мемлекеттік қызметкер мемлекеттік аппаратта 6-12 ай кез келген лауазымдарды атқаруға және кәсіпкерлік, ведомстволық бағынысты ұйымдарда мұндай мемлекеттік қызметшіге бұрын бақылауындағы мемлекеттік қызмет саласында кәсіпкерлік ашуға тыйым салынуы немесе шектеу қойылуы мүмкін, қызметшіге немесе саясаткерге айыппұл салынады, ал шектеуді бұза отырып алған табысы тәркіленуге жатады (https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2015-06-19-70). Бұл заң біздің елімізде де осыған ұқсас заңды зерделеу және қабылдау үшін маңызды болуы мүмкін. Біздің елде саясаткерлер әкімшілікке немесе министрлікке жиі ауысады. Бұған байланысты көптеген жағдайлар бар; мемлекеттік қызметшілер мен саясаткерлер бұрын мемлекеттік қызмет бақылайтын салалардағы бизнес құрылымдарына барған кезде, олар осындай салаларда бизнес жасайды. Сонымен қатар, саясаткерлердің жақын туыстары немесе мемлекеттік жоғары лауазымды тұлғалар мемлекеттік қызметтегі өз бақылауындағы салалардағы жеке компанияларда топ-менеджер болып жұмыс істей алады. Біздің ойымызша, бұл қабылданбайды және этикалық емес, сонымен қатар заң шығарушылар тарапынан ден қоюды талап етеді.

Еуропада 1999 жылғы 4 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік туралы» Конвенция қолданылады. Конвенцияның 4-бабында сыбайлас жемқорлық актісі үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік белгіленген: әрбір қатысушының ұлттық заңнамасында, егер жауапкер сыбайлас жемқорлық актісін жасаса немесе сыбайлас жемқорлық актісін болдырмау үшін ақылға қонымды қадамдар жасамаса, залалды өтеуді қарастыруы тиіс деп көрсетілген (https://rm.coe.int/168007f58d). Сонымен қатар, Еуропа елдерінде «жеке тұлғалар мемлекеттік және жеке айыпталушылардан материалдық және моральдық залалды өтеуді талап ете алатын сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдар сыбайлас жемқорлықпен күресу және сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің құрбандарына өтемақы төлеудің танымал құралына айналған» (Каволюнайте-Рагаускене: 4). Еуропа елдерінде сыбайлас жемқорлықтан зардап шеккен жеке және заңды тұлғалар сотқа талап-арыз беру арқылы сыбайлас шенеуніктермен жеткілікті тиімді және тәуелсіз күресе алады деп баса айта кету керек. Пара берген компаниялар мен лауазымды тұлғалар азаматтық-құқықтық жауапкершілікке тартылады. Біріккен Ұлттар Ұйымының Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы «азаматтық-құқықтық қорғау құралдарын қылмыстық қорғау құралдарымен біріктіру сыбайлас жемқорлыққа анағұрлым тежеуші әсер тигізеді ... оны бірқатар елдер ұсынған және ол озық тәжірибе болып саналады» деп атап өткен (https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2023/Civil_and_Administrative_Liability_for_Corruption_UNODC_2023_EN.pdf).

Тағы бір мәселе жеке сектордағы немесе бизнестегі сыбайлас жемқорлықпен күреске қатысты. Көбінесе компаниялар сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне барады, мемлекеттік келісім-шарттар алу үшін мемлекеттік органдар мен ұйымдардың лауазымды тұлғаларына пара береді. Осыған байланысты кейбір авторлар «Данияның тәжірибесін ескеріп, барлық мемлекеттік және жеке компанияларды құқықтық актілерде де, нақты өмірде де сыбайлас жемқорлықтан мүл-

дем бас тарту принципін енгізуге міндеттеген жөн» деп жазады (Таволжанский 2023: 43). Жеке кәсіпкерлік секторындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті заңды тұлғаларды жауапкершілікке тарту арқылы кеңейту қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қатысы бар барлық адамдар, оның ішінде құрылтайшылар мен заңды тұлғаның өзі сыбайлас жемқорлық үшін жауап беруі керек. Оларға сыбайлас жемқорлық үшін жауапкершілік кем дегенде азаматтық-құқықтық сипатта болуы керек деген идея туындайды. Егер пара беруші заңды тұлғаның лауазымды адамы болса және пара заңды тұлғаның мүддесі үшін, демек оның түпкілікті пайда алушылардың мүддесі үшін берілсе, заңды тұлғаны немесе оның құрылтайшыларын жауапкершіліктен жалтаруға немесе тыс қалуына жол берілмеу керек. Бұл ретте пара алуға байланысты барлық жеке тұлғалар қылмыстық жауапкершілікке, ал заңды тұлғаның өзі және оның қатысушылары – басқа заңды тұлғалар (егер олар кінәлі болса) азаматтық-құқықтық жауапкершілікке тартылуы тиіс.

1999 жылы 27 қаңтарда Еуропа Кеңесі сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстық-құқықтық конвенцияны қабылдады. Осы Конвенция сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің бірқатар элементтерін көрсетуді көздейді: «Ұлттық мемлекеттік қызметшілерді белсенді түрде сатып алу» (2-бап); Ұлттық мемлекеттік қызметкерлерге пассивті пара беру (3-бап); Ұлттық мемлекеттік ассамблеялардың мүшелерін сатып алу (4-бап); Шетелдік лауазымды тұлғаларға пара беру (5-бап); Шетел мемлекеттері ассамблеясының мүшелеріне пара беру (6-бап); Жеке сектордағы белсенді парақорлық (7-бап); Жеке сектордағы пассивті парақорлық (8-бап); Халықаралық ұйымдардың лауазымды адамдарына пара беру (9-бап); Халықаралық парламенттік ассамблеялардың мүшелерін сатып алу (10-бап); Судьялар мен халықаралық соттардың лауазымды адамдарына пара беру (11-бап); Қызмет бабын жеке бас пайдасына пайдалану (12-бап); сыбайлас жемқорлықпен байланысты қылмыстардан алынған кірістерді жылыстату (13-бап); шот операцияларына байланысты қылмыстар (14-бап) (https://rm.coe.int/168007f58c).

Еуропалық конвенцияда және Еуропалық елдердің қолданыстағы заңнамасында сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық элементтерінің осыншама өте көп болуы еуропалық елдерде жемқорлыққа қарсы заңнаманың дамуы мен жетілдірілуін көрсетеді айтуға болады.

Қорытынды

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заңнама халықаралық құқық нормаларымен біріздендірілуге тиіс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы қазақстандық заңнамаға сыбайлас жемқорлықты қылмыстық тергеуде және қаражатты елге қайтаруда үлкен жетістіктерге қол жеткізген елдердің заңнамасынан нормаларды, ережелерді, қағидаттарды, терминдер мен анықтамаларды енгізу қажет.

Сыбайлас жемқорлық деңгейі төмен елдердің халықаралық құқық және ұлттық заңнама нормалары бар бірқатар маңызды қағидаттар, нормалар мен ұғымдық аппараттар бойынша барынша біріздендіруге, барынша біркелкілікке қол жеткізу қажет деп ойлайды. Барлық мемлекеттермен және беделді халықаралық ұйымдармен кең ауқымды ынтымақтастық қаржыны шетелге шығарған сыбайлас жемқорларды неғұрлым тиімді жауапқа тартуға мүмкіндік береді. Қазақстан шет елдердің жұртшылығын шетелден пана табуға тырысып жатқан қазақстандық сыбайлас жемқорлар туралы хабардар етуді қаржыландыруға назар аударуы қажет.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте жетістікке жеткен елдердің тәжірибесі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жалпыға ортақ және жүйелі сипатта болуы тиіс, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа мүлдем төзбеушілік ахуалы болуы тиіс екенін көрсетеді. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдар қоғамда өмір бойы қоғамның үлгі тұтатын және құрметтейтін тұлға ретінде қарамауға тиіс. Мұндай адамдар қандай да бір беделді жұмысқа немесе лауазымға қабылданбауы, қоғамдық сипаттағы қандай да бір іс-шараларға шақырылмауы тиіс. Мұндай адамдарға деген қарым-қатынас Отанға опасыздық жасаушылар мен сатқындар сияқты болуы керек, Сыбайлас жемқорлық қылмыстары заңды түрде Отанға опасыздықпен теңестірілуі керек.

Қоғамдық пікір сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте маңызды рөл атқаруы тиіс. Кинода және театрларда адамдар оған күлетіндей сыбайлас жемқорлық бейнесі жиі көрсетіледі. Алайда, іс жүзінде сыбайлас жемқордың бейнесі жау ретінде көрсетілуі керек, ол халықтың болашағын ұрлайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда қоғамның өзі, қоғамдық ұйымдар, белсенділер, еріктілер, блогерлер, БАҚ және журна-

листер, сондай-ақ қоғамдық бақылау ұйымдары ерекше рөл атқаруға тиіс. Қоғамдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті бекіту, қоғам мүшелерін сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеу, егер бұл ретте мемлекеттік емес институттар, қоғамдық ұйымдар мен БАҚ жетекші рөл атқаратын болса, тиімдірек болады. Қоғамда пара беруге қарсы жалпыұлттық қозғалыс құрылуы мүмкін еді. Әрбір ересек адам пара берудің барлық қауіптілігін түсініп, одан бас тартуы керек. Әрбір азамат, әрбір кәсіпкер қандай да бір проблемаларды шешу үшін сыбайлас жемқорлықтан бас тарту идеясын қолдауы тиіс. «Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған тиімді шаралардың бірі азаматтардың санасын сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру үшін ынталандыру болуы мүмкін» (Қанатов 2020: 179). Сыбайлас жемқорлықты қоғам күшімен жеңуге болады. Ол үшін қоғамның сыбайлас жемқорлыққа деген көзқарасын өзгерту қажет. Қоғам сыбайлас жемқорларға және олардың туыстарына мүлдем төзбеушілік танытуы керек. М.В. Лифанова жазғандай, «Қытайдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің бір бағыты халықтың түбегейлі жаңа дүниетанымдық көзқарастарын қалыптастыру болды: сыбайлас жемқорлыққа әлеуметтік қауіпті құбылыс ретінде көзқарас» (Лифанова 2020: 167). «Сыбайлас жемқорлықтың негізі – оған деген сенімде және оны қабылдауда» деп М. Ангерберг жазады (Ангерберг 2022: 931). Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес – адамдардың сенімін құқықпен әділеттілікке нығайту үшін күрес. Егер адамдардың оған деген көзқарасы өзгерсе, сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету оңайырақ. Қоғамда сыбайлас жемқорлыққа мүлдем төзбеушілік жағдайы орын алуы тиіс.

Сонымен бірге сыбайлас жемқорлық әрекеттері үшін жауапкершілікті қатаңдату қажет. Жауапкершілік шараларын күшейту, айыппұлдарды ұлғайту, қылмыстық жаза мерзімдерін бірнеше есе арттыру жағдайды өзгертуге қабілетті. Біздің ойымызша, кешенді тәсіл, барлық шараларды қолдану, мемлекеттік басқару процестерінде барынша ашықтық пен жариялылық қажет. Мемлекеттік қызметшілердің, сондай-ақ олардың жақындарының жағдайы мен табыстары туралы декларациялар азаматтармен танысу, азаматтар тарапынан тексерулер жүргізу және қоғамдық бақылау үшін ашық болуға тиіс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы қоғамдық бақылаудың функциялары мен өкілеттіктерін кеңейту қажет. Елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі жүздеген қоғамдық ұйымдардың құрылуы оң нәтиже беруі мүмкін. Мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметшілердің барынша толық ашықтығы ақпараттың үлкен көлемін зерделеу қажеттілігіне алып келеді. Осыған байланысты А.В. Минбалеева және К.С. Евсикова сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін «үлкен деректерді өңдеу алгоритмдері мен жасанды интеллект жүйесін» қолдануды ұсынады (Минбалеева 2021: 1678). Шынында да, сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін ғылымның, техниканың және технологияның көптеген жетістіктерін қолдануға болады. Ең бастысы, мұның бәріне заңнамалық негіз беру керек. Жасанды интеллект пен электронды үкіметтің үйлесімі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте жаңа серпін бере алады. К. Кастро және И.К. Лопес (2022) атап өткендей, «сыбайлас жемқорлықты түсіндіретін басым теория – бұл принципал-агент-клиент моделі», сондықтан электронды үкіметті «сыбайлас жемқорлықпен күресудің және басқаруды жақсартудың, мемлекеттік басқарудағы ашықтықты арттырудың маңызды құралы ретінде қарастыруға болады» (Кастро 2022: 1138). Аталған модельдің өзгеруі сыбайлас жемқорлықтың төмендеуіне әкеледі деп сенуге болады. Мүмкін ғылым мен жоғары технологиялардың жетістіктерін ескере отырып, мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметті ұйымдастырудың тәсілдерін жетілдіру қажет. Жаңа технологияларды кеңінен қолдану әкімшілік кедергілер мен сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 02.09.2024 ж. // https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659 Жүгінген күні: 15.09.2024

Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ Жүгінген күні: 15.09.2024

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416/z150416.htm Жүгінген күні: 12.10.2024

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410/z150410.htm Жүгінген күні: 15.09.2024

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 Жүгінген күні: 15.09.2024

«Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674 Жүгінген күні: 15.10.2024

Corruption perceptions index 2023. Transparency International // https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2023-embargoed-until-07-01-am-cet-tuesday-30-january-2024.pdf (жүгінген күні: 15.09.2024 г.)

Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.06.2024 г. Законодательный Вестник Грузии-ЗВГ, 13.08.1999 г. № 41(48) // https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=262 Жүгінген күні: 15.09.2024

Айтимов Б.Ж., Сериев Б.А. Мемлекеттік қызметте мүдделер қақтығысын алдын алудың құқықтық реттелуі // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024. – № 2 (32). – 19-28 б.

Закон Грузии «О борьбе против коррупции» от 17.10.1997 г. по состоянию на 21.09.2023 г. Парламентские ведомости, 44, 11.11.1997 г. // https://matsne.gov.ge/ru/document/view/33550?publication=84 Жүгінген күні: 10.10.2024

«Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 12 шілдедегі заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000021 Жүгінген күні: 15.09.2024

Необъяснимое богатство: у казахстанца изъяли 10 миллионов долларов // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/neobyyasnimoe-bogatstvo-kazahstantsa-izyyali-10-millionov-545684/ Жүгінген күні: 10.09.2024

Мылтыкбаев М.Ж. Международный опыт по снижению коррупционных рисков при разработке нормативно-правовых актов // Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Серия Юридическая. – 2023. – № 2 (106). – С. 137-147.

Китай вернул на родину больше 4 тыс. бежавших за границу коррупционеров // https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5272527 Жүгінген күні: 20.09.2024

В первой половине 2023 года Китай вернул из-за рубежа более 582 беглых коррупционера // https://russian.news.cn/20230721/1c043c97ecc7469aa9fe698121356cda/c.html Жүгінген күні: 17.09.2024

Просеков С.А., Головлев Р.В. Борьба с коррупцией в современном Китае // Манускрипт. – 2021. – №5. – С. 922-927.

Кулакова В.А., Гао Минли. Коррупция в России и Китае: состояние и противодействие // Вестник Амурского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2022. – № 98. – С. 38-41.

Расстрел за взятки. Брать ли России пример с Китая? // https://www.svoboda.org/a/25040606.html Жүгінген күні: 20.09.2024

Майоров В.И., Дунаева О.Н. Сравнительный анализ мер противодействия коррупции в России и Китае // Вестник Сибирского юридического института МВД России. – 2021. – №3 (44). – С. 78-84.

Как Голда Меир предлагала сделать любую страну великой? // https://aif.ru/society/history/kak_golda_meir_predlagala_sdelat_lyubuyu_stranu_velikoy Жүгінген күні: 25.09.2024

Suramin, S. Indonesian Anti-Corruption Law Enforcement: Current Problems and Challenges // Journal of Law and Legal Reform. – 2021. – № 2 (2). – pp. 225-242. // https://doi.org/10.15294/jllr.v2i2.46612

Corruption hurts human rights, senior UN official warns // https://news.un.org/en/story/2013/03/434162

Peters A. Human rights and corruption: Problems and potential of individualizing a systemic problem // *International Journal of Constitutional Law*. – 2024. – Vol. 22, Issue 2, April. – pp. 538–561. // https://doi.org/10.1093/icon/moae038

ALmahasnah M.J., Almajali M.H., Althunibat A., Abuaisheh B.N., Alqudah F.T., Ghazwi M.F. The role of anti-corruption legislation in sustainable development // Journal of Infrastructure, Policy and Development. -2024. – № 8 (10). – 5611. // https://doi.org/10.24294/jipd.v8i10.5611

Bønsing S., Mäntylä N., Wenander H. Status and Criminal Liability of Civil Servants in Modern Public Administration: A Comparative Study of Denmark, Finland, and Sweden // European Public Law. -2023. – Volume 29, Issue 1. – pp. 115 – 134. // https://doi.org/10.54648/euro2023006

Falconi, F.F., Ugaz, J., Garcia, J. O., & Soto, Y.E. Victims of Corruption Back for Payback. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. 2023 //https://star.worldbank.org/sites/default/files/2023-11/Victims-report-05_0.pdf

Lov om informasjonsplikt, karantene og saksforbud for politikere, embetsmenn og statsansatte (karanteneloven) // https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2015-06-19-70 Жүгінген күні: 25.09.2024

«Конвенция о гражданско-правовой ответственности за коррупцию» (Страсбург, 4 ноября 1999 г.) // https://rm.coe.int/168007f58d Жүгінген күні: 25.09.2024

Каволюнайте-Рагаускене Э., Грей Дж. Преимущества конвенции о гражданско-правовой ответственности за коррупцию для различных заинтересованных сторон // https://transparency.org.ru/wp-content/uploads/old/research/Benefits_CivilLaw_Conv_Corr_Diff_Stakeholders_N3%20(1).pdf Жүгінген күні: 25.09.2024

Civil and Administrative Liability for Corruption: Domestic Practices and Ways to Enhance International Cooperation under the United Nations Convention Against Corruption. // https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2023/Civil_and_Administrative_Liability_for_Corruption_UNODC_2023_EN.pdf

Tavolzhanskyi O., Shevchenko A., Cherneha A., Minakova Ye. & Mozhechuk L. Anti-Corruption Legislation of Certain Member States of the European Union: Theory and Practice // Pakistan Journal of Criminology. – 2023- Vol.15, № 01, January-March. – pp. 31-48.

Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию. Страсбург, 27 января 1999 г. // https://rm.coe.int/168007f58c Жүгінген күні: 25.09.2024

Қанатов А.Қ., Бектенов А.Е., Қарахожаев О.С. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тиімділігінің (тиімсіздігінің) проблемалық аспектілері (салалық заңнаманы талдау) // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. – 2020. – № 5 (63). – 175-181 б.

Лифанова М.В. Китайская модель борьбы с коррупцией // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2020. – № 6-2. – С. 166-168.

Angerberg M. Messaging about corruption: The power of social norm // Governance. – 2022. – Vol. 35. – № 3. – pp. 929-950. // https://doi: 10.1111/gove.12633.

Минбалеева А.В., Евсикова К.С. Информационные технологии противодействия коррупции // Журнал Сибирского федерального университета. Гуманитарные науки. – 2021. – №11. – С. 1674-1689.

Castro C., Lopes I. C. E-Government as a Tool in Controlling Corruption // International Journal of Public Administration. – 2022. – № 46 (16). pp. 1137–1150 // https://doi.org/10.1080/01900692.2022.2076695

References

Memleket basshysy Қasym-ZHomart Toқaevtyң «Әdiletti Қazaқstan: zaң men tәrtip, ekonomikalyқ өsim, қoғamdyқ optimizm» atty Қazaқstan halқyna ZHoldauy. 02.09.2024 zh. // https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659 ZHүgingen kүni: 15.09.2024

Қazaқstan Respublikasynyң Konstituciyasy. 1995 zhyly 30 tamyzda respublikalyқ referendumda қabyldandy // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ ZHүgingen kүni: 15.09.2024

«Қazaқstan Respublikasynyң memlekettik қyzmeti turaly» Қazaқstan Respublikasynyң 2015 zhylғy 23 қarashadaғy zaңy // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416/z150416.htm ZHүgingen kүni: 12.10.2024

«Sybajlas zhemқorlyққa қarsy is-қimyl turaly» Қazaқstan Respublikasynyң 2015 zhylғy 18 қarashadaғy zaңy // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410/z150410.htm ZHүgingen kүni: 15.09.2024

Қazaқstan Respublikasynyң 2014 zhylғy 3 shildedegi Қylmystyқ kodeksi // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 ZHүgingen kүni: 15.09.2024

«Қazaқstan Respublikasynyң құқyқtyқ sayasatynyң 2030 zhylғa dejingi tұzhyrymdamasyn bekitu turaly» Қazaқstan Respublikasy Prezidentiniң 2021 zhylғy 15 қazandaғy № 674 ZHarlyғy // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674 ZHүgingen kүni: 15.10.2024

Corruption perceptions index 2023. Transparency International // https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2023-embargoed-until-07-01-am-cet-tuesday-30-january-2024.pdf (zhүgingen kүni: 15.09.2024 g.)

Ugolovnyj kodeks Gruzii ot 22 iyulya 1999 g. s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 27.06.2024 g. Zakonodatel’nyj Vestnik Gruzii-ZVG, 13.08.1999 g. № 41(48) // https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=262 ZHүgingen kүni: 15.09.2024

Ajtimov B.ZH., Seriev B.A. (2024) Memlekettik қyzmette mүddeler қaқtyғysyn aldyn aludyң құқyқtyқ rettelui [Legal regulation of conflict of interest prevention in the civil service]. *Құқyқ қoғau organdary akademiyasynyң ZHarshysy*, no 2 (32), pp. 19-28.

Zakon Gruzii «O bor’be protiv korrupcii» ot 17.10.1997 g. po sostoyaniyu na 21.09.2023 g. Parlamentskie vedomosti, 44, 11.11.1997 g. // https://matsne.gov.ge/ru/document/view/33550?publication=84 ZHүgingen kүni: 10.10.2024

«Zaңsyz iemdenilgen aktivterdi memleketke қajtaru turaly» Қazaқstan Respublikasynyң 2023 zhylғy 12 shildedegi zaңy // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000021 ZHүgingen kүni: 15.09.2024

Neob”yasnimoe bogatstvo: u kazahstanca iz”yali 10 millionov dollarov // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/neobyyasnimoe-bogatstvo-kazahstantsa-izyyali-10-millionov-545684/ ZHүgingen kүni: 10.09.2024

Myltykbaev M.ZH. (2023) Mezhdunarodnyj opyt po snizheniyu korrupcionnyh riskov pri razrabotke normativno-pravovyh aktov [International experience in reducing corruption risks in the development of regulatory legal acts]. *Vestnik Kazahskogo nacional’nogo universiteta imeni al’-Farabi. Seriya Yuridicheskaya*, no 2 (106), pp. 137-147.

Kitaj vernul na rodinu bol’she 4 tys. bezhavshih za granicu korrupcionerov // https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5272527 ZHүgingen kүni: 20.09.2024

V pervoj polovine 2023 goda Kitaj vernul iz-za rubezha bolee 582 beglyh korrupcionera // https://russian.news.cn/20230721/1c043c97ecc7469aa9fe698121356cda/c.html ZHүgingen kүni: 17.09.2024

Prosekov S.A., Golovlev R.V. (2021) Bor’ba s korrupciej v sovremennom Kitae [Fighting corruption in modern China]. *Manuskript,* no 5, pp. 922-927.

Kulakova V.A., Gao Minli (2022) Korrupciya v Rossii i Kitae: sostoyanie i protivodejstvie [Corruption in Russia and China: the state and counteraction]. *Vestnik Amurskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki,* no 98, pp. 38-41.

Rasstrel za vzyatki. Brat’ li Rossii primer s Kitaya? // https://www.svoboda.org/a/25040606.html ZHүgingen kүni: 20.09.2024

Majorov V.I., Dunaeva O.N. (2021) Sravnitel’nyj analiz mer protivodejstviya korrupcii v Rossii i Kitae [Comparative analysis

of anti-corruption measures in Russia and China]. *Vestnik Sibirskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii*, no 3 (44), pp. 78-84.

Kak Golda Meir predlagala sdelat' lyubuyu stranu velikoj? // https://aif.ru/society/history/kak_golda_meir_predlagala_sdelat_lyubuyu_stranu_velikoy ZHүgingen kүni: 25.09.2024

Suramin, S. (2021). Indonesian Anti-Corruption Law Enforcement: Current Problems and Challenges. *Journal of Law and Legal Reform,* 2 (2), 225-242. // https://doi.org/10.15294/jllr.v2i2.46612

Corruption hurts human rights, senior UN official warns // https://news.un.org/en/story/2013/03/434162

Peters A., (2024) Human rights and corruption: Problems and potential of individualizing a systemic problem, *International Journal of Constitutional Law,* Volume 22, Issue 2, April. pp. 538–561. // https://doi.org/10.1093/icon/moae038

ALmahasnah MJ, Almajali MH, Althunibat A et al. (2024). The role of anti-corruption legislation in sustainable development. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(10): 5611. // https://doi.org/10.24294/jipd.v8i10.5611

Bønsing S., Mäntylä N., Wenander H. (2023) Status and Criminal Liability of Civil Servants in Modern Public Administration: A Comparative Study of Denmark, Finland, and Sweden. *European Public Law*, Volume 29, Issue 1 pp. 115 – 134. // https://doi.org/10.54648/euro2023006

Falconi, F.F., Ugaz, J., Garcia, J. O., & Soto, Y. E. (2023). Victims of Corruption Back for Payback. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. https://star.worldbank.org/sites/default/files/2023-11/Victims-report-05_0.pdf // https://doi.org/10.1596/40818

Lov om informasjonsplikt, karantene og saksforbud for politikere, embetsmenn og statsansatte (karanteneloven) // https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2015-06-19-70 ZHүgingen kүni: 25.09.2024

«Konvenciya o grazhdansko-pravovoj otvetstvennosti za korrupciyu» (Strasburg, 4 noyabrya 1999 g.) // https://rm.coe.int/168007f58d ZHүgingen kүni: 25.09.2024

Kavolyunajte-Ragauskene E., Grej Dzh. Preimushchestva konvencii o grazhdansko-pravovoj otvetstvennosti za korrupciyu dlya razlichnyh zainteresovannyh storon // https://transparency.org.ru/wp-content/uploads/old/research/Benefits_CivilLaw_Conv_Corr_Diff_Stakeholders_N3%20(1).pdf ZHүgingen kүni: 25.09.2024

Civil and Administrative Liability for Corruption: Domestic Practices and Ways to Enhance International Cooperation under the United Nations Convention Against Corruption. // https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2023/Civil_and_Administrative_Liability_for_Corruption_UNODC_2023_EN.pdf

Tavolzhanskyi O., Shevchenko A., Cherneha A., Minakova Ye. & Mozhechuk L. (2023) Anti-Corruption Legislation of Certain Member States of the European Union: Theory and Practice // *Pakistan Journal of Criminology*, Vol.15, no 01, January-March, (31-48)

Konvenciya ob ugolovnoj otvetstvennosti za korrupciyu. Strasburg, 27 yanvarya 1999 g. // https://rm.coe.int/168007f58c ZHүgingen kүni: 25.09.2024

Қanatov A.Қ., Bektenov A.E., Қarahozhaev O.S. (2020) Қazaқstanda sybajlas zhemқorlyққa қarsy is-қimyl tiimdiliginiң (tiimsizdiginiң) problemalyқ aspektileri (salalyқ zaңnamany taldau). [Problematic aspects of the effectiveness (inefficiency) of combating corruption in Kazakhstan (analysis of legislation)]. *Қazaқstan Respublikasy Zaңnama zhәne құқұқtyқ aқparat institutynyң zharshysy*, no 5 (63), pp. 175-181.

Lifanova M.V. (2020) Kitajskaya model' bor'by s korrupciej [The Chinese model of fighting corruption]. *Mezhdunarodnyj zhurnal gumanitarnyh i estestvennyh nauk*, no 6-2, pp. 166-168.

Angerberg M. (2022) Messaging about corruption: The power of social norm. *Governance,* Vol. 35, no 3, pp. 929-950. // https://doi: 10.1111/gove.12633.

Minbaleeva A.V., Evsikova K.S. (2021) Informacionnye tekhnologii protivodejstviya korrupcii [Information technologies for combating corruption]. *ZHurnal Sibirskogo federal'nogo universiteta. Gumanitarnye nauki*, no 11, pp. 1674-1689.

Castro, C., & Lopes, I. C. (2022). E-Government as a Tool in Controlling Corruption. *International Journal of Public Administration*, 46 (16), 1137–1150. // https://doi.org/10.1080/01900692.2022.2076695

Автор туралы мәлімет:

Әділғазы Серікхан (автор-корреспондент) – PhD, Нархоз университеті құқық және мемлекеттік басқару мектебінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: serikhan@mail.ru);

Амиров Нурлан Кузембаевич – заң ғылымдарының кандидаты, Нархоз Университеті құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nurlan.amirov@narxoz.kz);

Куляш Нурсаиновна Айдарханова – заң ғылымдарының кандидаты, Нархоз Университеті құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kulyash.aidarkhanova@narxoz.kz);

Information about the authors:

Adilgazy Serikhan (corresponding-author) – PhD, Associate Professor at the School of Law and Public Administration at Narhoz University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: serikhan@mail.ru);

Amirov Nurlan Kuzembaevich – Candidate of Law, PhD, Assistant Professor at the School of Law and Public Administration at Narhoz University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: nurlan.amirov@narxoz.kz);

Aydarkhanova Kulyash – Candidate of Law, PhD, Assistant Professor at the School of Law and Public Administration at Narhoz University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: nurlan.amirov@narxoz.kz);

Информация об авторах:

Адильгазы Серикхан (корреспондент-автор) – PhD, ассоциированный профессор Школы права и государственного управления Университета Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: serikhan@mail.ru);

Амиров Нурлан Кузембаевич – кандидат юридических наук, PhD, ассистент-профессор Школы права и государственного управления Университета Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: nurlan.amirov@narxoz.kz);

Куляш Нурсаиновна Айдарханова – кандидат юридических наук, PhD, ассистент-профессор Школы права и государственного управления Университета Нархоз (Алматы, Казахстан, e-mail: kulyash.aidarkhanova@narxoz.kz).

Тіркелді: 26 қараша 2024 жыл
Қабылданды: 10 маусым 2025 жыл